

การเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่าย ประชาชนในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

Strengthening of Cultural Heritage with Participative Management of the Civil State Network in Sukhothai Historical Park

เสถียร สระทองให้ Sathian Sathonghai

ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ Prapat Srikulkich

พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยาสโน Phrakrusangkarukchettha Piyasano

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

Sathiansathonghi@gmail.com,

บทคัดย่อ

วิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาศักยภาพกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชาชน 2) เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชาชน 3) เพื่อสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชาชน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน ทั้งวิจัยเชิงคุณภาพ วิจัยในเชิงเอกสาร และวิจัยเชิงปฏิบัติการ ในการเก็บรวบรวมภาคสนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านศักยภาพกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายฯ ต้องศึกษาหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ชุมชนในเขตอุทยานฯ เทศบาลตำบลเมืองเก่า หน่วยงานรัฐ เอกชนประกอบการ กลุ่มจิตอาสา ได้ใช้ความสามารถที่มีอยู่อย่างเต็มที่ ศักยภาพของเครือข่ายมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานฯ เพื่อความสอดคล้องกับกระบวนการจัดการให้เกิดประโยชน์สูงสุด 2) ด้านพัฒนากระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายฯ เป็นการพัฒนาและเสริมกระบวนการที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ทั้งสร้างกระบวนการใหม่โดยให้ชุมชนในอุทยานฯ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม ที่อุทยานฯ จัดขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะเครือข่าย จะก่อให้เกิดการระดมความคิด ลดการต่อต้านและเกิดการยอมรับมากขึ้น ส่งผลให้การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเครือข่ายในอุทยานฯ บรรลุเป้าหมาย 3) ด้านรูปแบบ

กระบวนการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐ มีขั้นตอนคือ (1) สสำรวจความต้องการและปัญหา (2) รวบรวมแนวคิดและหาแนวทางแก้ไข (3) สร้างรูปแบบบนพื้นฐานของเหตุผล (4) ทดสอบรูปแบบเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ (5) การนำรูปแบบไปใช้และประเมินผล
คำสำคัญ : การจัดการแบบมีส่วนร่วม. เครือข่ายประชารัฐ. อุทยานประวัติศาสตร์.

Abstract

The objectives of this research are; 1) to study the potential of the participatory management process of the civil state network; 2) to develop the process of participatory management of the civil state network; 3) to create a model of the participatory management process of the civil state network. It is an integrated research method. It consists of research papers, qualitative research and participatory action research. The results showed that;

The results showed that; 1) The potential of participatory management processes of the civil state network must study the abilities of different groups such as the Mueang Kao sub district Municipality. The government agencies and private entrepreneurs in the park. Volunteer groups doing activities in the park. to make full use of the abilities that exist The potential of the network is critical to driving the management of cultural tourism in the Sukhothai Historical Park. in order to be consistent in the management process for maximum benefit; 2) The development of participatory management processes of the civil state network. It is the development and strengthening of various processes. Existing to be more flexible. as well as creating more new processes. by giving opportunities to communities involved in cultural tourism in the park have participated in various important activities organized by the park. Community involvement as a network. This reduced resistance and increased acceptance. As a result. the cultural tourism management of the network in the park maximum benefit. 3) The creation of a model of cultural heritage management with

participative processes of the civil state network has the following steps: (1) survey the needs and the problems that arise. (2) Collect ideas on problems and solutions. (3) Create a model based on reasoning. (4) Test the pattern to improve efficiency. (5) Implementation and evaluation of the model.

Keywords: participatory management. civil state network. historical park.

บทนำ

อาณาจักรสุโขทัย เป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ในอดีตอาณาจักรสุโขทัยมีความยิ่งใหญ่เจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน เป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา ของชนชาติที่เรียกตนเองว่าชนชาติไทย ซึ่งยังหลงเหลือหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้าด้วยความภูมิใจ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีโบราณสถานสำคัญมากมาย เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งองค์การยูเนสโกได้ประกาศให้อุทยานประวัติศาสตร์แห่งนี้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534 (ตามประกาศราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 92 ตอนที่ 112 ลงวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2504) อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ห่างจากตัวจังหวัดสุโขทัยไปทางทิศตะวันตกประมาณ 12 กิโลเมตร ทางหลวงหมายเลข 12 สายสุโขทัย-ตาก อาณาจักรสุโขทัยได้สร้างแบบแผนของการดำเนินชีวิต ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมไว้มากมายเป็นมรดกตกทอดในยุคต่อๆ มา ทั้งในด้าน ศาสนา ศิลปกรรม ด้านภาษา วรรณกรรม และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี หรือที่เรียกกันว่า มรดกทางวัฒนธรรมของสุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีความโดดเด่นด้านโบราณสถาน อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติให้ความสนใจเที่ยวชมอย่างไม่ขาดสาย เพื่อเรียนรู้เพื่อสังเกต และมีประสบการณ์ร่วมกัน ตระหนักคุณค่าวัฒนธรรมของชุมชนในแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ ซึ่งครอบคลุมถึง ขนบธรรมเนียมประเพณี และกิจกรรมต่างๆ ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวและคนในชุมชนต้องเคารพ และเรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกันเพื่อให้เกิดมิตรภาพระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชนอย่างยั่งยืน

การที่นักท่องเที่ยวเดินทางไปยังอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีผลให้มรดกทางวัฒนธรรมทั้งหมดของอุทยานฯ และชุมชนกลายเป็นทรัพยากรสำคัญที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว ให้มาสัมผัสและศึกษาวัฒนธรรมของชุมชน ลักษณะทางสังคม เช่น พฤติกรรม ธรรมเนียมปฏิบัติ และวิถีชีวิตใน

ชุมชนซึ่งมีอัตลักษณ์ที่แตกต่าง ไม่ว่าจะเป็นของดั้งเดิม หรือที่ปรับเปลี่ยนไปตามการเคลื่อนไหวทาง
วัฒนธรรมก็ตาม (นุชนารถ รัตนสุวงศ์ชัย. 2554:32.) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นทรัพยากรการ
ท่องเที่ยวจึงมีความหลากหลาย ทั้งสิ่งที่จับต้องได้ เช่น สถานที่สำคัญทางศาสนาและประวัติศาสตร์
ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ฯลฯ และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ค่านิยม วิธีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เป็นต้น

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะพัฒนาได้อย่างยั่งยืนและเป็นประโยชน์สูงสุดต่อ อุทยาน
ประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมทั้งคนในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม จำเป็นต้องเริ่มต้นจาก
การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มในอุทยานฯ ร่วมรับประโยชน์จากการใช้มรดกทาง
วัฒนธรรมอันเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการร่วมมือกันเป็นเครือข่ายระหว่าง
หน่วยงานของรัฐ เอกชน องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น คณะสงฆ์ ชุมชนในเขตอุทยานฯ จำเป็นต้องมี
บทบาทในการตัดสินใจว่าจะให้มรดกทางวัฒนธรรมนั้นพัฒนาไปในทิศทางใด โดยผ่านกระบวนการ
วางแผนที่เป็นระบบ ได้แก่ กำหนดขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว กำหนดมาตรฐาน
สิ่งก่อสร้าง พัฒนาคนในท้องถิ่น พัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ศึกษาปัญหาอันเป็น
อุปสรรคและแนวทางแก้ไข เพื่อให้มีความเข้มแข็งคล่องตัว และมีประสิทธิภาพในการจัดการ

ปัญหาที่พบในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประกอบด้วย

1. ด้านศักยภาพกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของเครือข่ายยังมีศักยภาพไม่เพียงพอ ไม่
ว่าจะเป็นบุคคล กลุ่ม องค์กรและชุมชน อันจะนำไปสู่การเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาตนเอง
และเครือข่าย การพัฒนาศักยภาพจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อความสามารถเกิดความเข้มแข็งเติบโตอง
งามขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจของเครือข่าย (สนธยา พลศรี. 2547 : 2.) เพื่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงที่มี
ผลกระทบต่อความสมดุลของกระบวนการจัดการของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และเศรษฐกิจ
สังคม วัฒนธรรม ในสถานการณ์ต่างๆ

2. ด้านการพัฒนากระบวนการจัดการ การพัฒนาทั้งความคิด การดำเนินการ และทักษะ
ที่มุ่งเน้นความเข้าใจกันของ ภาครัฐและเอกชน เพื่อนำไปสู่การเสริมทักษะ ความสามารถของผู้คนใน
องค์กร และชุมชนในอุทยานฯ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ภายใต้สภาวะ
แวดล้อมที่เป็นอยู่ศักยภาพจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การทำงาน สำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพเกิด
ประโยชน์สูงสุด (ฐนันดรศักดิ์ บวรนนท์กุล. 2557:187.)

3. ด้านรูปแบบจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่าย ปัญหาที่เผชิญอยู่ไม่ว่าจะเป็นการจัดการ ปัญหาเกี่ยวกับเส้นทางทั้งภายนอกและภายในอุทยานฯ ยังไม่ได้รับการอำนวยความสะดวกจากอุทยานฯ เท่าที่ควร ฉะนั้นกระบวนการสร้างรูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่าย จึงเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาและพัฒนาขึ้นไว้เป็นแนวทางในการทำงาน และรูปแบบที่พัฒนาขึ้นสามารถนำไปใช้ได้ทั้งองค์กรอย่างสมดุล เป็นไปเพื่อเพิ่มความสามารถในการบริหารจัดการขององค์กร เพื่อพัฒนา งานที่ปฏิบัติให้มีคุณภาพสูงสุด (นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ. และอินตา ศิริวรรณ. มหาจุฬาราชการ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1:176.)

สรุปว่าปัญหาการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย กล่าวมานี้ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องการเสริมสร้างศักยภาพฯ การพัฒนากระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมฯ ปัญหาของกระบวนการสร้างรูปแบบจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่าย จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเพื่อประโยชน์ของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในอุทยานฯ ที่บรรพชนสร้างไว้จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และมรดกโลก จึงควรต้องมีกระบวนการจัดการที่เหมาะสมร่วมกันรับผิดชอบในรูปแบบของเครือข่ายประจักษ์

ดังที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงมีแนวคิดในการศึกษาระบบการเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประจักษ์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและภาคเหนือตอนล่างอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิภาพมากที่สุด โดยได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ดังนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาศักยภาพกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประจักษ์
2. เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประจักษ์
3. เพื่อสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประจักษ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix method) ทั้งวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) วิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. การวิจัยเชิงคุณภาพ จัดประชุมกลุ่มย่อย สัมภาษณ์เชิงลึกเครือข่ายประชารัฐ รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ความเป็นมา ศิลปะพื้นบ้านและพุทธศิลปกรรมศิลปะสุโขทัย เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะสุโขทัย ประเพณี วัฒนธรรมรูปแบบและกระบวนการพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการ

2. การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล จากเอกสาร ตำรา หนังสือ รายงานการวิจัย และหลักฐานที่เกี่ยวข้องที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เช่น ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณสถาน สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งงานศิลปกรรมในชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสังคม

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยการลงพื้นที่สำรวจชุมชนในเขต อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้เพื่อสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการ แบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐ เพื่อนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน แล้วนำไปสร้างเป็น รูปแบบกระบวนการเครือข่ายประชารัฐเพื่อการจัดการพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเน้นการ ทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยการนำมอภิปราชแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อกำหนดนโยบายและ วัตถุประสงค์ของโครงการ ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย

3.1 พื้นที่ในการศึกษาวิจัย

3.1 พื้นที่ในการศึกษาวิจัย

ได้แก่ ชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยเน้นสถานที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ เพื่อพัฒนาศักยภาพกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐ และความพร้อมในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแห่งใหม่ ที่เชื่อมโยงกับแหล่ง ท่องเที่ยวหลัก แหล่งโบราณสถาน วัด และชุมชน

3.2 พื้นที่ในการส่งเสริมการสร้างรูปแบบเครือข่ายประชารัฐ

ชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้แก่ 1) ชุมชนเมืองเก่า 2) ชุมชนบ้านใหม่ ตระพังทอง 3) ชุมชนศรีชุม 4) ชุมชนวัดป่ามะม่วง 5) ชุมชนรามใหญ่ 6) ชุมชนลิไท

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) การสนทนากลุ่มเยาวชนจิตอาสาเพื่อร่วมเรียนรู้ ในการพัฒนารูปแบบกระบวนการสร้างเครือข่ายฯ 2) ประชุมร่วมกลุ่มประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขต

อุทยานฯ ทั้ง 6 ชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ และสร้างเครือข่ายชุมชนให้มีบทบาทในการจัดการใน
ฐานะเจ้าของพื้นที่ 3) ร่วมสังเกตการณ์และแลกเปลี่ยน ความรู้ร่วมกับกลุ่มผู้ประกอบการบริการ
นักท่องเที่ยวในอุทยานฯ เพื่อสร้างรูปแบบการจัดการด้านบริการแก่นักท่องเที่ยวร่วมกับส่วนงาน
ภาครัฐในฐานะผู้สนับสนุน

3.4 ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้กำหนดประชากรกลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
ดังนี้ 1) พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนในเขตอุทยานฯ จำนวน 20 รูป/คน 2) ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ เช่น
วัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย การท่องเที่ยวและการกีฬาจังหวัดสุโขทัย สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย
เทศบาลตำบลเมืองเก่า และบริษัทท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้อง จำนวน 20 ราย 3) กลุ่มเยาวชนและกลุ่มจิต
อาสา จำนวน 20 ราย 4) ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานฯ จำนวน 40 ราย 5) กลุ่มผู้ประกอบการ
ธุรกิจบริการนักท่องเที่ยวในอุทยานฯ จำนวน 20 ราย

รวมประชากรกลุ่มตัวอย่างในแผนบูรณาการวิจัยครั้งนี้ จำนวน 120 รายโดยแบ่งเป็น
กลุ่มการศึกษาตามรูปแบบการวิจัยดังนี้

3.5 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยผสมผสานเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยการลง
พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เพื่อหาร่องรอยจากอดีตจนถึงปัจจุบันดังนั้น จึงมีเครื่องมือในการ
วิจัยประกอบด้วย

1 แบบสัมภาษณ์ (Interview) มุ่งเน้นการสัมภาษณ์ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนในพื้นที่อุทยาน
ฯ ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุโขทัย สำนักงานท่องเที่ยวและการกีฬา
ประจำจังหวัดสุโขทัย สำนักศิลปากรที่ 6 สุโขทัย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มชาวบ้านกลุ่ม
เยาวชนจิตอาสาที่ทำกิจกรรมในอุทยานฯ โดยเป็นคำถามแบบปลายเปิด จำนวน 40 ราย

2 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัยได้แก่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มชาวบ้าน
และกลุ่มเยาวชนจิตอาสาที่ทำกิจกรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จำนวน 40 ราย

3 การจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ เป็นการประชุมร่วมผู้เกี่ยวข้องกับอุทยานฯ และ
เครือข่ายที่เกี่ยวข้องในภาคส่วนต่างๆ จำนวน 40 รูป/คน จากตัวแทนพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ตัวแทน

หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้ประกอบการบริการนักท่องเที่ยว กลุ่มเยาวชนจิตอาสา นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา ฯลฯ โดยเน้นการสร้างเครือข่ายประชารัฐเป็นประเด็นหลัก
รวมประชากรกลุ่มตัวอย่างในการบูรณาการการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้าง
เครือข่ายการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐในอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย” จำนวน 120 ราย

ผลการวิจัย

ในการสำรวจและการเก็บรวบรวมภาคสนามกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 120 ราย
ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
เป็นกระบวนการความร่วมมือทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานของรัฐกับชุมชนทั้ง 6 ชุมชนในฐานะ
เจ้าของพื้นที่ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อประสานความร่วมมือในการพัฒนาของเครือข่ายประชารัฐ
ในแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนในเขตอุทยานฯ ในลักษณะของความร่วมมือกันทำงาน เช่น
1) ประสานเชื่อมโยงกับสมาชิกเครือข่าย 2) การจัดกิจกรรมเสริมด้านการท่องเที่ยว 3) ประชาสัมพันธ์
แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในโบราณสถานและเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างโบราณสถานในเขตอุทยาน
ประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นต้น

ผลจากการศึกษาทั้งด้านเอกสารและการศึกษาภาคสนามสามารถสรุปและตอบโจทน์
ตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. ด้านศักยภาพกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐ จะต้อง
ศึกษาในหลายๆ ด้าน กล่าวคือ 1) ชุมชนรอบอุทยานฯ ได้แสดงพลังมีส่วนร่วมในการจัดการ 2)
หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่นเทศบาลตำบลเมืองเก่า และหน่วยงานของรัฐที่กำกับดูแลอุทยาน
ประวัติศาสตร์สุโขทัย 3) ภาคเอกชนผู้ประกอบการในเขตอุทยานฯ 4) กลุ่มจิตอาสาที่ทำกิจกรรมอยู่
ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย รวมทั้งนักท่องเที่ยว เพื่อหาความสอดคล้องในกระบวนการจัดการ
แบบมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มร่วมกันเป็นเครือข่ายประชารัฐ เพื่อให้การจัดการการท่องเที่ยวมรดกทาง
วัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยของนักท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์สูงสุด
ซึ่งประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ ผู้บริหารต้องอาศัยปัจจัยหลากหลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎี
ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ทฤษฎีการจูงใจ ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ทฤษฎีการสร้างผู้นำและทฤษฎี

โครงสร้าง มาบูรณาการเพื่อประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพ และสถานการณ์ การมีส่วนร่วมของ
เครือข่ายประชารัฐเน้นการทำงานเป็นทีม อาศัยหลักการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวิเคราะห์ ร่วมแก้ไข
ปัญหา ร่วมวางแผน ตามกระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้การบริหารจัดการของอุทยาน
ประวัติศาสตร์สุโขทัย บรรลุเป้าหมายและเกิดประโยชน์สูงสุด

จากการจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดสุโขทัยอย่างมีเหตุผลและบูรณาการ
เชื่อได้ว่าจะทำให้จังหวัดประสบผลสำเร็จในการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และจะเป็นกลไก
ขึ้นหนึ่งที่จะช่วยในการขับเคลื่อนกระทรวงการท่องเที่ยวและการกีฬาให้ประสบผลสำเร็จตาม
วิสัยทัศน์ที่แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2565) กำหนดไว้ว่า “ประเทศไทย
เป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพชั้นนำของโลกที่เติบโตอย่างมีคุณภาพบนพื้นฐานความเป็นไทยเพื่อ
ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และกระจายรายได้สู่ประชาชนทุกภาคส่วนอย่างยั่งยืน
(แผนพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัย พ.ศ. 2560 - 2565)

2. ด้านพัฒนากระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐ เป็นการ
พัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการต่างๆ ของเครือข่ายที่มีอยู่ให้มีความเข้มแข็งและคล่องตัวมากขึ้น
พร้อมทั้งสร้างกระบวนการแบบใหม่เพิ่มขึ้น โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนที่อยู่ในเขตอุทยานฯ
เข้ามามีส่วนร่วมใน 4 ลักษณะ คือ 1) การมีส่วนร่วมในการร่วมคิดและตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมใน
การสนับสนุนและร่วมดำเนินงาน 3) การมีส่วนร่วมควบคุม ตรวจสอบการดำเนินงานของอุทยานฯ 4)
การมีส่วนร่วมในการรับบริการและรับความช่วยเหลือจากเครือข่าย

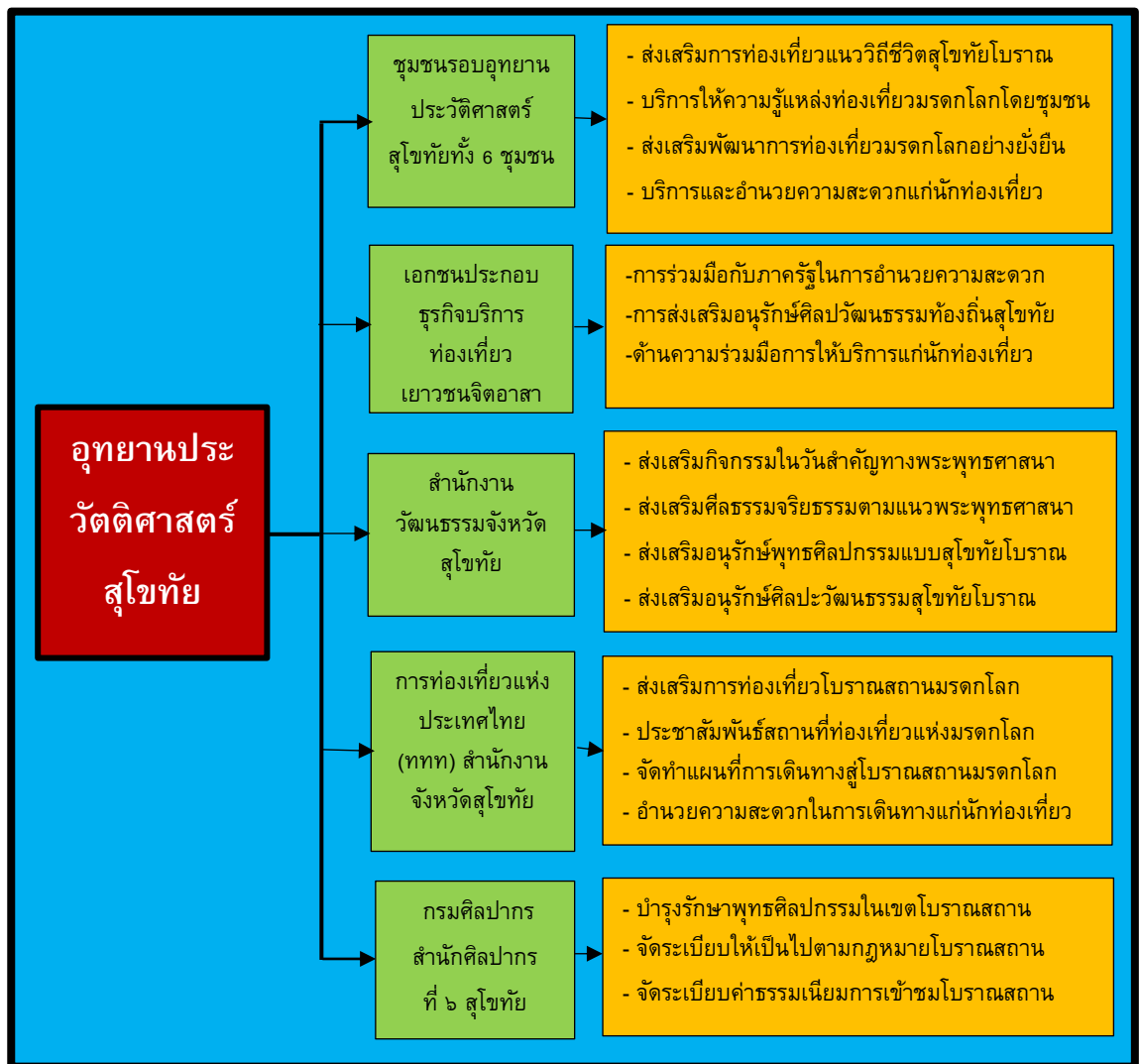
**3. ด้านการสร้างรูปแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่าย
ประชารัฐ** สามารถสรุปเป็นรูปแบบจำลอง การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของ
ชุมชนรอบอุทยานฯ อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมได้ดังนี้ 1) รูปแบบการ
จัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์และมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตอุทยานฯ 2) การสร้าง
จิตสำนึกในการอนุรักษ์ รักษา มรดกทางวัฒนธรรมประเพณีให้ดำรงอยู่คู่ชุมชนในเขตอุทยาน
ประวัติศาสตร์สุโขทัย 3) รูปแบบการมีส่วนร่วมกับเทศบาลตำบลเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัย 4) รูปแบบ
การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในเขตเทศบาลตำบลเมืองเก่าจังหวัดสุโขทัย
5) รูปแบบการมีส่วนร่วมขององค์กรต่างๆ ในชุมชน 6) รูปแบบการมีส่วนร่วมของกลุ่มอาชีพและ
ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน

ข้อมูลขั้นตอนในการสร้างรูปแบบ คือ 1) ชุมชนมีส่วนร่วมในการด้านร่วมให้ความรู้ เรื่อง
มรดกทางวัฒนธรรมประเพณี 2) ชุมชนมีส่วนร่วมสร้างรูปแบบเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและ
กิจกรรม 3) ชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบจัดการวางแผนพัฒนา 4) ชุมชนมีส่วนร่วมในการ
สร้างรูปแบบจัดการเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและสืบต่อ 5) ชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบ
จัดการเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี รูปแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของ
เครือข่าย ผ่านการขับเคลื่อนผลักดันโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เพื่อร่วมสร้างพัฒนา
รูปแบบการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ

4. ด้านปัญหาในการพัฒนาและการสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วม ของเครือข่ายประชารัฐ

ปัญหาในการพัฒนาคือความไม่เข้าใจกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐที่ทำหน้าที่ดูแล
ระเบียบการบริหารของอุทยานฯ กับชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เกี่ยวกับการ
ควบคุมสิ่งปลูกสร้างที่อยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่อุทยานฯ ของชุมชน เนื่องจากเห็นว่าเป็น
การพัฒนาของชุมชนไม่สอดคล้องกับแนวทางของเมืองประวัติศาสตร์และเป็นเมืองมรดกโลก
ความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องนี้ว่าเป็นปัญหาในการพัฒนาและการสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการ
แบบมีส่วนร่วมในส่วนของชาวบ้านหรือชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ จึงสมควรจะต้องทำความเข้าใจใน
เรื่องดังกล่าวแสวงหาจุดร่วมให้ได้ การพัฒนากระบวนการสร้างรูปแบบการจัดการมรดกทาง
วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐจึงจะสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

โดยสรุปแล้ว การบริหารแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐเป็นวิธีการบริหารที่ช่วย
ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจหรือการปฏิบัติงาน
ในหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้เกิดความผูกพันและความรับผิดชอบต่อองค์กรมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ผู้บริหาร
จะต้องเห็นความสำคัญ พร้อมทั้งมีความรู้ความเข้าใจในแนวคิดพื้นฐานและองค์ประกอบที่สำคัญของ
การบริหารแบบมีส่วนร่วม และสิ่งสำคัญจะต้องทราบถึงประโยชน์ ข้อจำกัดและอุปสรรคของการ
บริหารแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้สามารถนำไปใช้ได้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กร
อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

แผนภาพที่ 1 ลักษณะของการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาครัฐ

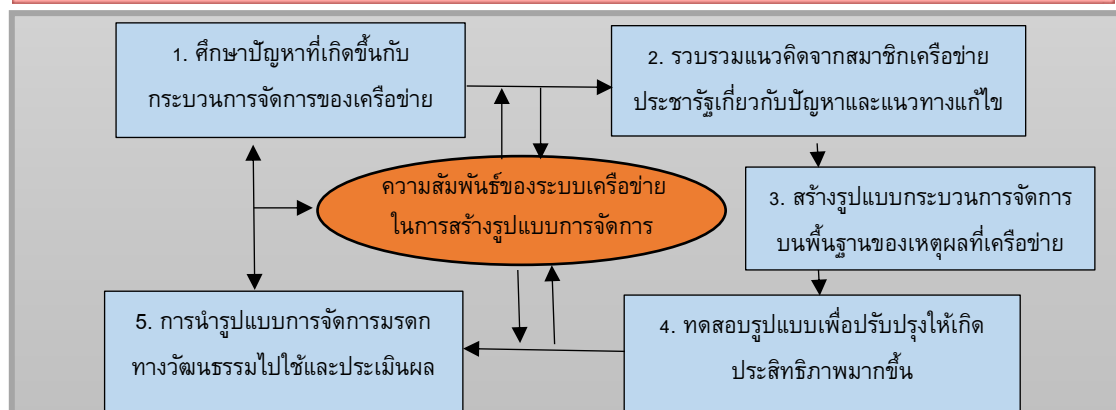
5. อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เมืองประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นราชธานีแห่งแรกของไทยซึ่งปัจจุบันได้ถูกพัฒนาให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อสงวนรักษาโบราณสถาน ที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต ทั้งศิลปกรรม สถาปัตยกรรม องค์การยูเนสโกประกาศให้อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวารเป็นมรดกโลก

ในปี พ.ศ. 2534 นั้นก็หมายถึง เป็นสถานที่ที่มีคุณค่าประมาณค่ามิได้ ดังนั้นอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัยจึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เล่าเรื่องราวทางสังคม ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผล
สืบเนื่องกับวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

การวิเคราะห์การพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายพระราชวังซึ่งประกอบด้วยหน่วยงาน
ภาครัฐ เอกชนผู้ประกอบการ และชุมชนในเขตอุทยานฯ ซึ่งมีส่วนร่วมในการจัดการขับเคลื่อนการ
ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอุทยานฯ เพราะบุคลากรของเครือข่ายถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการ
จัดการองค์กร ให้ขับเคลื่อนไปอย่างมีประสิทธิภาพที่คนคนหนึ่งสามารถทำได้ ถ้าได้รับการส่งเสริม
อย่างเต็มที่ (สอดคล้องกับแนวคิดและทฤษฎีของ สีวารี ศรีวิโรจน์ ดร. กฤษณา วิสมิตะนันท์ และ
ศาสตราจารย์ ดร. กมลชนก สุทธิวาทีนฤพุฒิ. 2560 :147.)

ลักษณะของการบริหารแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายพระราชวังในอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย เป็นกระบวนการบริหารที่เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมในกิจกรรมของอุทยานฯ
(สอดคล้องกับทฤษฎีของ สมยศ นาวิกาน. 2545:1) มีการปรึกษาหารือ ข้อปัญหา ข้อเสนอแนะ และ
ส่งเสริมให้กลุ่มเครือข่ายผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจกรรมของอุทยานฯ ร่วมกัน (สอดคล้อง
กับทฤษฎีของ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. 2527.) ซึ่งเป็นลักษณะเน้นการกระจายอำนาจให้สมาชิกทุกกลุ่ม
ในอุทยานฯ ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดภารกิจในการปฏิบัติงานร่วมกันแก้ไขปัญหา การจัดการแบบมี
ส่วนร่วมของเครือข่ายประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ คือ (1) สำรวจความต้องการและปัญหาที่เกิดขึ้นกับ
กระบวนการจัดการของเครือข่ายฯ (2) รวบรวมแนวคิดจากสมาชิกเครือข่ายพระราชวังเกี่ยวกับปัญหา
และแนวทางแก้ไข (3) ดำเนินการสร้างรูปแบบกระบวนการจัดการบนพื้นฐานของเหตุผลที่เครือข่าย
ยอมรับ (4) ทดสอบรูปแบบเพื่อปรับปรุงให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น (5) การนำรูปแบบไปใช้และ
ประเมินผลและร่วมรับประโยชน์ (สอดคล้องกับแนวคิดของ อคิน รพีพัฒน์. 2527. 49.) ในการดำเนิน
กิจกรรมการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยของเครือข่ายพระราชวัง ตามแผนงานและโครงการ
เพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

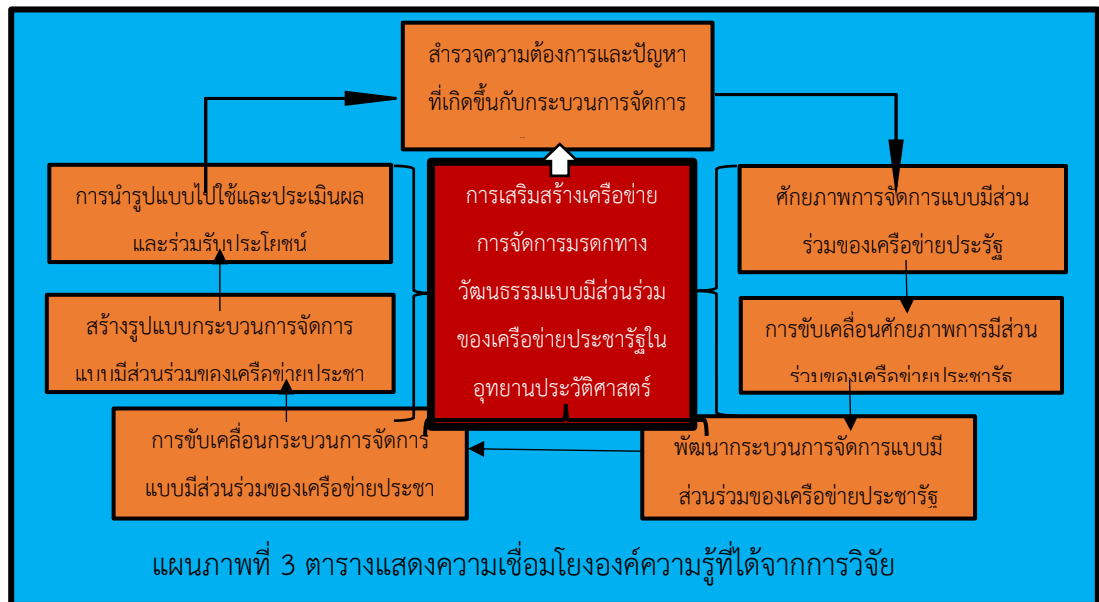
แผนภาพที่ 2 ขั้นตอนการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ของระบบเครือข่ายฯ

สรุป การเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็น วิธีการบริหารที่ช่วยให้ผู้มีส่วนทั้งภาครัฐและเอกชนพร้อมทั้งชุมชนเกี่ยวข้องกับอุทยานฯ ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจหรือการปฏิบัติงานในหลากหลายรูปแบบ เพื่อให้เกิดความผูกพันและความรับผิดชอบต่ออุทยานประวัติศาสตร์ร่วมกันมากยิ่งขึ้น

องค์ความรู้งานวิจัย

การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงหมายถึง การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ให้ความร่วมมือในเรื่องการจัดการ และประสานงานภาครัฐกับหน่วยงานประกอบการเอกชนช่วยกันดูแลทั้ง ทางด้านวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี มรดกทางวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น กระบวนการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมเป็นการบริหารที่เปิดโอกาสให้บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้เข้ามามีส่วนร่วมคิดตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมทำงาน ร่วมกันรับผิดชอบ ร่วมกันภาคภูมิใจ จึงก่อให้เกิดความรู้สึกรักผูกพันผูกมัดและตกลงใจร่วมกันในการบริหารอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเป็นแหล่งมรดกโลก เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการบริหารแบบมีส่วนร่วม ศักยภาพของเครือข่ายประชารัฐในการเอื้ออำนวยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนากระบวนการจัดการของเครือข่ายและกำหนดสร้างรูปแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

ของเครือข่ายอย่างแท้จริง จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาระบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของ
 ชุมชนในเขต อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานของรัฐควรส่งเสริมบุคลากร พัฒนาคนเพิ่มศักยภาพแรงงานและ
 ผู้ประกอบการด้านท่องเที่ยวให้มีความเป็นมืออาชีพ เพื่อสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวเชิง
 ประวัติศาสตร์ มรดกทางวัฒนธรรม

2) หน่วยงานรัฐ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ควรมีการทำแผนสร้างรูปแบบการจัดการ
 มรดกทางวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
 รวมทั้งจัดสรรงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

3) หน่วยงานรัฐ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น วัด ชุมชน และสถานศึกษาควรประเมินผล
 การกำหนดนโยบายสร้างรูปแบบการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์โดยการมีส่วนร่วม
 ของชุมชนในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ที่ผ่านมาและผลที่เกิดขึ้น เพื่อหาแนวทางแก้ไข และ
 พัฒนากระบวนการจัดการให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) ควรมีการจัดการประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในด้านสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน อบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์ประชาชนและมัคคุเทศก์เกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อมและปัญหาความขัดแย้งทางวัฒนธรรม

2) ด้านการพัฒนากระบวนการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในอุทยานฯ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนรอบอุทยานฯ ควรเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะประชาชนในชุมชนในเขต อุทยานฯ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อผลักดันแผนการจัดการให้บรรลุวัตถุประสงค์ตาม เป้าหมาย

3) ทำแผนพัฒนาการสร้างรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัยและเมืองบริวารโดยมีแผนดำเนินงานกันหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะสงฆ์ หน่วยงานการ ท่องเที่ยวภาครัฐและเอกชน สถานศึกษา รวมถึงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและประชาชนในเขต อุทยานฯ

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเกี่ยวกับการจัดการเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการมรดกทาง วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาครัฐในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย โดยมีส่วนร่วมของ หลายฝ่ายทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนรอบอุทยานประวัติศาสตร์ร่วมกันจัดการการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมเท่านั้น ยังมีอีกหลายมิติในอุทยานฯ ที่น่าสนใจทำการศึกษาวิจัยในมิติอื่นๆ เช่น

1) การสำรวจแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของชาวสุโขทัย ในมิติมรดกทางวัฒนธรรมร่วม สมัยที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชาวสุโขทัยในปัจจุบัน.

2) การพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตอุทยานอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ในมิติเชื่อมโยงกับระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

3) ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ ในมิติของความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และภาษาร่วมสมัยของชาวสุโขทัยปัจจุบัน.

References

- ฐนันต์ศักดิ์ บวรนนท์กุล. (2557) *การเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยปทุมธานี. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม.
- นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ. และอินดา ศิริวรรณ. *การบริหารแบบมีส่วนร่วม*. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นรินทร์ จงวุฒิเวศย์. (2547) *วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์.
- นุชนารถ รัตนสุวงศ์ชัย. (2554). *กลยุทธ์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สิวารี ศรีวิโรจน์ ดร. กฤษณา วิสมิตะนันท์ และ กมลชนก สุทธิวาทีนฤพุด. *ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการปฏิบัติงานของบุคลากรประจำเรือขนส่งน้ำมัน : กรณีศึกษา บริษัท A. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. วารสารปีที่ 13 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนพฤษภาคม - สิงหาคม 2560.
- สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- สมยศ นาวิการ. (2545). *การบริหารแบบมีส่วนร่วม*. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ.
- อคิน รพีรัตน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย*. *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์.
- อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย. *มรดกโลกทางวัฒนธรรม*. ตามประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 92 ตอนที่ 112 ลงวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2504 ต่อมาในพ.ศ. 2519 โครงการฟื้นฟูอุทยานแห่งนี้ได้รับการอนุมัติ และเปิดอย่างเป็นทางการในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2531 โดยในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ยูเนสโกได้ประกาศให้อุทยานแห่งนี้เป็นแหล่งมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์ที่กา แพงเพชรและศรีสัชนาลัย ภายใต้ชื่อว่า “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร.”